

4. Петр Барановский: Труды, воспоминания современников / сост. Ю.А. Бычков [и др.]. – М. : Отчий дом, 1996. – 279 с.
5. Проект реставрационных работ 1-й очереди по памятнику архитектуры XII века Пятницкой церкви в г. Чернигове. – К., 1948. – 15 арк. [Рукопис] // Фонди Національного архітектурно-історичного заповідника “Чернігів стародавній”, інв. № КП-456/158, Дф-247.
6. Проектное задание реставрации памятника архитектуры в городе Чернигове – Пятницкой церкви. – К., 1954. – 27 арк., 16 кресл. [Рукопис] // Фонди Національного архітектурно-історичного заповідника “Чернігів стародавній”, інв. № КП-456/147, Дф-236.

Нижник Л.М. Реставрація П’ятницької церкви в Чернігові у 1943–1972 роках і створення музею (до 120-річчя від дня народження Петра Дмитровича Барановського)

У статті на основі архівних документів розкриваються особливості досліджень та реставрації церкви св. Параскеви (П’ятницької церкви) в Чернігові в 1943–1972 роках П.Д. Барановським. Показана визначна роль П.Д. Барановського у відновленні цієї пам’ятки та створенню музею.

Ключові слова: церква св. Параскеви (П’ятницька церква), П.Д. Барановський, дослідження, реставрація, музей.

Нижник Л.М. Реставрация Пятницкой церкви в Чернигове в 1943–1972 годах и создание музея (к 120-летию со дня рождения Петра Дмитриевича Барановского)

В статье на основе архивных документов раскрываются особенности исследования и реставрации церкви св. Параскевы (Пятницкой церкви) в Чернигове в 1943–1972 годах П.Д. Барановским. Показана выдающаяся роль П.Д. Барановского в возобновлении этого памятника и создании музея.

Ключевые слова: церковь св. Параскевы (Пятницкая церковь), П.Д. Барановский, исследования, реставрация, музей.

Nizhnik L.M. Restoration of the Pyatnytska Church in Chernihiv in 1943–1972 and the foundation of the museum (for the 120th anniversary of the birth of Pyotr Dmitriyevich Baranovskiy)

The article, based on archival documents, reveals the features research questions and restoration of St. Paraskeva’s Church (Pyatnytska Cherkh) by P.D. Baranovskiy in 1943–1972. The author shows a remarkable role of P.D. Baranovskiy in the restoration attractions and foundation the museum.

Key words: St. Paraskeva’s Church (Pyatnytska Cherkh), P.D. Baranovskiy, research, restoration, museum.

[надійшло до редакції: 01.10.2012 р.]

УДК 930.9 (Р 477):[314.745=512.143]“18/19”

Дмитро ПРОХОРОВ
(Сімферополь)

Виникнення громад караїмів на території губерній Північно-Дніпровського Лівобережжя в другій половині XIX – на початку XX ст.

Дослідженню минулого караїмів присвячено велику кількість публікацій як дореволюційних, так і сучасних зарубіжних та вітчизняних авторів. Але слід зазначити, що спеціально питання щодо історії виникнення окремих караїмських громад, географії

розселення караїмів на території Російської імперії та про їх чисельність в літературі досі не розглядалося. Метою пропонованого дослідження є аналіз деяких аспектів, пов'язаних з історією виникнення караїмських громад на території Північно-Дніпровського Лівобережжя у другий половині XIX – на початку XX ст.; окрім цього, в публікації буде розглянуто дані щодо чисельності та географії розселення караїмського населення на вказаній території.

Розвиток промисловості Росії на початку XIX ст., зростання економічних і торгових інтересів серед представників караїмських громад призвели до того, що представники цього етносу поступово обирають нові території для своєї торговельної діяльності, мігруючи з традиційних місць мешкання в інші райони Кримського півострова, а згодом і в промислово розвинуті міста південно-західних губерній Російської імперії, опинившись нарешті у середині 1840-х років у Москві та Санкт-Петербурзі. Більшість караїмів уже до середини XIX ст. покинули головні осередки проживання караїмів у Криму (т.зв. печерне місто Чуфут-Кале, а також Мангуп-Кале) – переїхали до Бахчисараю, Євпаторії, Севастополя, Феодосії, Сімферополя, а також в інші населенні пункти Таврійської губернії та Півдня Росії. Проникнення в караїмське середовище просвітницьких ідей; активна інтеграція, починаючи з другої половини XIX ст., караїмської молоді в російський культурний і освітній простір; поява серед караїмів крупних землевласників, фабрикантів, промисловців незабаром призвели до того, що караїмські громади фіксуються практично в усіх регіонах імперії.

Узагалі, географія розселення караїмів територією Російської імперії була дуже широкою. Починаючи з середини XIX ст., в документах з'являється інформація про присутність окремих представників караїмського населення в містах Північно-Дніпровського Лівобережжя. У грудні 1867 р. таврійський губернатор Г.В. Жуковський звернувся до Таврійського та Одеського караїмського духовного правління (далі – ТОКДП), що знаходилося в Євпаторії, щодо відомостей, які були необхідні для складання “Всепідданішого звіту на ім'я Государя Імператора” по Таврійській губернії [1]. Отримані від підвідомчих ТОКДП газзанів відповіді в деяких випадках не відрізнялися точністю, окремі громади відповіли не на усі пункти опитних листів. У відомостях, що розсилалися, мали бути зафіксованими: 1) дані про число караїмів чоловічої та жіночої статі; 2) показники щодо шлюбів серед караїмів; 3) свідоцтва про караїмів, що народилися та померли; 4) дані про чисельність караїмського духовенства.

З указаного документу стає очевидним, що караїмські громади в середині XIX ст. вже існували в Полтаві та в Чернігові – наприклад, загальне число жителів-караїмів у Полтавській губернії в цей час складало 61 особу (30 чоловіків, 31 жінка) [2]. Слід сказати, що в 40-х роках XIX ст. караїмські громади виникають також у Харкові. Спочатку караїмів тут налічувалося не більше 10 сімей. Проте поступово, приваблені торговими й промисловими можливостями, що відкривалися перед ними, багато кримських караїмів переселяються до Харкова. Якщо в 1864 р. харківська караїмська громада налічувала 100 осіб (55 чоловік і 45 жінок), то в 1867 р. – 151 осіб (84 і 67), а в 1871 р. – 40 сімей – 205 осіб [3].

Відповідно до затвердженого імператором у 1895 р. “Положення про Перший загальний перепис населення Російської Імперії”, 28 січня 1897 р. було проведено перший загальний перепис населення імперії. Його результати було опубліковано в 89 томах

(119 книгах) під загальним заголовком “Перший загальний перепис населення Російської імперії 1897 року”. Згідно з даними цього перепису, загальна чисельність караїмів, що мешкали в Російській імперії в 1897 р., склала 12 тис. 894 осіб (6 тис. 372 чоловіків і 6 тис. 522 жінок) [4], у т.ч., проживало в Чернігівській губернії 25 (8 і 17) (у містах – 7 (3 і 4), у повітах – 18 (5 і 13)). Безпосередньо у самому Чернігові мешкало 6 караїмів (порівну чоловік і жінок); у Суражському повіті – 5 (1 і 4), в Остерському повіті – 4 (порівну); у Кролевецькому повіті – 3 (1 і 2), в Новозибновському й Мглинському повітах – по 2 караїмки, в у м. Ніжин, Новгород-Сіверському повіті – по 1 караїмці, в Козелецькому повіті – 1 караїм [5]. Очевидно, що основними заняттями караїмів, які мешкали переважно в сільській місцевості, були галузі, пов’язані з сільським господарством (зокрема, городництво), а в містах – торгівля. Для порівняння, в сусідній Харківській губернії караїмів за переписом 1897 р. значилося 255 осіб (128 і 127), у т.ч. в самому Харкові – 215 (104 і 111); у Сумах і Сумському повіті – 15 (7 і 8), у Полтаві та Полтавській губернії – 207 (137 і 70) [6].

Переписом 1897 р. враховувався й такий показник, як письменність: з 25 караїмів Чернігівської губернії знали грамоту 10 (4 і 6). Своєю рідною мовою російську визнали 19 (5 і 14; з них грамотних відповідно 2 і 5); українську (“малоросійську”) – 11 (3 і 8; грамотних 1 і 1), білоруську – 5 (1 і 4; грамотних 1 і 1), єврейську (очевидно, тут малася на увазі караїмська) – 6 (3 і 3; з них письменних “по-караїмські”, тобто, тих, що вміли читати і писати рідною мовою – 2 чоловіка та 1 жінка) [7].

Серйозні зміни в географії розселення караїмів в Російській імперії сталися під час I Світової війни, революції 1917 р. та Громадянської війни. Воєнні дії, які велися на території західних губерній Росії, призвели до того, що значна частка населення цього регіону покинула місця свого постійного проживання. Серед примусових мігрантів і біженців було немало караїмів, які змогли знайти притулок у Києві, Одесі, Ніжині, Сумах, Харкові, а також у Криму, де місцевими караїмами було надано необхідну допомогу єдиновірцям [8].

Безпосередню участь в долі біженців брали представники караїмських громад м. Суми В.Є. Туршу та С.А. Тинфович, а також м. Харков – І.М. Ілік і М.М. Кальфа. Вони не лише надали усім сім’ям біженців необхідну допомогу (буквально рятуючи їх від голодної смерті), але також інформували караїмські громади інших міст про скрутне становище єдиновірців. Так, наприклад, 8 листопада 1915 р. на сходинах євпаторійської караїмської громади було організовано “Комісію з надання допомоги караїмам-біженцям”, до складу якої були обрані старший газзан севастопольської кенаси Т.С. Леві-Бабович, старший газзан Феодосії А.І. Катик, а також І.С. Кушуль, А.М. Телал. Члени комісії, відвідавши біженців, що знаходилися в Сумах, так описували їх стан: “Ці особи самі були солідними хазяями і самі допомагали тим, хто мав в цьому потребу, а тепер самі потребують шматка хліба”; “стільки непідробного горя, стільки безутішного болю душевного ... серед біженців родини землеробів, ковалів, перукарів, механіків – усі народ, що жив наполегливою працею”; “жахлива, нічим не прикрита нужда”. Але, незважаючи на всебічну допомогу, умови, в які потрапили караїми-біженці, були далекі від задовільних: “на околиці міста, потопаючий у бруді, в маленькій кімнаті тулиться від 6 до 10 чоловік. Стіни покриті вогкістю; холодно, немає повітря. Сплять на голій підлозі” [9]. Самі біженці, звернувшись по допомогу в

ТОКДП, повідомляли караїмському гахаму С.М. Шапшалу, що “грошей вистачає тільки на хліб. З нас три чверті люди похилого віку і діти, які не в змозі що-небудь заробити ... Зі страхом чекаємо морозів”. Але необхідну допомогу все ж було надано – усього на користь біженців вдалося зібрати 3 тис. 213 крб. [10]. Окрім цього, члени сумської караїмської громади в 1918 р. пожертвували 435 крб. на потреби Олександрівського караїмського училища в Євпаторії, яке знаходилося в дуже важкому фінансовому становищі – фактично на межі закриття [11].

Керівництво ТОКДП та передова караїмська громадськість усвідомлювали, що було необхідно вживати термінових заходів, аби нужденні змогли отримати необхідну матеріальну та медичну допомогу. Так, наприклад, у Ніжині влаштувалися біженці з Поневежу (велика частина з них потім була переправлена в Суми). Член ніжинської караїмської громади, помічник присяжного повіреного А.М. Пілецький узяв на себе турботу про 11 караїмів, серед яких здебільшого були літні люди, жінки та діти. Зокрема, притулок у Ніжині знайшли трокські караїми Г.Є. Лопатто зі своєю дружиною; Р.І. Пілецький із дружиною та дітьми; сестри останнього Т.І. Пілецька з сином і К.І. Пілецька, а також І.С. Юткевич [12]. “Комісія з надання допомоги караїмам-біженцям” ухвалила починаючи з 1 січня 1916 р. відправляти караїмам, що мешкають в Ніжині, щомісячну матеріальну допомогу. Крім того, члени Комісії допомогли кравчиням Т.І. і К.І. Пілецькій влаштуватися на роботу в Євпаторії, оплативши їх проїзд і позичивши гроші на організацію швацької майстерні [13].

Чимало біженців отримали можливість влаштуватися й почати нове життя на землі трудового селища “Імдат-Пігіт” (“Допомога Пігіта”). Ще в 1915 р. було обнародовано заповіт одного з власників найбільшої московської тютюнової фабрики “Дукат” Іллі Давидовича Пігіта (1851–1915), який зобов’язав розпорядників заповіту направити 3,5 млн. руб. на благодійні справи. Незабаром розпорядники й уповноважені від ТОКДП для організації трудового селища під Євпаторією придбали земельну ділянку з паровим млином (до ділянки входило 3200 десятини орної землі). Для вступу в цю своєрідну комуну було подано більше 200 заяв, переважно від караїмів-біженців із західних губерній Російської імперії, що раніше знайшли тимчасовий притулок у Ніжині, Сумах, Харкові, Катеринославі, Мелітополі, Євпаторії, Сімферополі, Москві [14].

Окрім організації допомоги біженцям, які опинилися на території Північно-Дніпровського Лівобережжя, в Одесі було також створено “Комітет Панночок Караїмської Громади з надання допомоги сім’ям запасних і поранених воїнів” (головою якого була відома благодійниця Р.І. Ісакович); у Євпаторії з початку війни існували “Товариство допомоги караїмам, постраждалим від військових дій” (з 1915 р. його почесним головою було обрано Таврійського й Одеського караїмського гахама С.М. Шапшала), “Комісія з надання допомоги караїмам-біженцям” (його членами були А.М. Телал (голова), І.С. Кушуль, старший газзан Т.С. Леві-Бабович й інші), “Сімферопольське опікування з піклування о сім’ях запасних і ратників ополчення” та “Євпаторійській союз воїнів-караїмів” (голова правління – М.І. Шакай). У Петрограді діяли “Комітет і Товариство з надання допомоги біженцям” (голова – М.С. Туршу), що мали відділення в Москві, Петрограді та Євпаторії. Всі ці добровільні об’єднання надавали посильну допомогу караїмам, які брали участь у боях на фронтах I Світової війни, членам їх родин, а також потерпілим від військових дій.

Отже, підсумовуючи, можна констатувати, що з середини ХІХ ст. окремі представники караїмських громад Криму досягають у своїй економічній і торгівельній активності меж Північно-Дніпровського Лівобережжя, заснувавши в таких містах, як Чернігів, Ніжин, Суми, Полтава, Харков відносно невеликі караїмські громади. Упродовж тривалого часу, аж до початку ХХ ст. загальна кількість караїмів, що мешкали в цьому регіоні, була невисокою; переважаючи їх частина (зафіксована Всеросійським переписом 1897 р.) проживали в повітах Чернігівської, Харківської й Полтавської губерній. Крім того, за свідченням архівних документів, у караїмській громаді Ніжина, крім вихідців із Криму, були також представники караїмських громад західних губерній Росії (що засвідчено насамперед прізвищами: наприклад, Пілецькі дуже поширені серед литовських караїмів). Цього часу основними заняттями караїмів залишалися сільське господарство й торгівля. Проте з початком І Світової війни на територію Північно-Дніпровського Лівобережжя починають прибувати біженці з районів, охоплених бойовими діями – багато хто з вимушених мігрантів осідає в Ніжині, Сумах, Харкові та Полтаві, частково поповнюючи місцеві караїмські громади. Інші з часом переїжджають до Криму, який став упродовж наступного десятиріччя став основним місцем компактного розселення караїмів, що проживали на території колишньої Російської імперії.

Джерела та література

1. Державний архів Автономної Республіки Крим, м. Сімферополь (далі – ДААРК), ф. 241, оп. 1, спр. 108, арк. 3.
2. Там само, арк. 86, 88, 90.
3. Там само, арк. 80, 81; IX. Ведомость о числе жителей в Харьковской губернии по вероисповеданиям за 1864 год // Памятная книжка Харьковской губернии за 1866 г. / Сост. Секр. Харьк. губ. стат. Комитета Я. Голяховским. – Х. : Университетская тип., 1866. – С. 135; *Котляр Е.* Караимская община Харькова и «Родовое гнездо» караимов в Крыму: опыт изучения историко-архитектурных связей // Параллели: русско-еврейский историко-литературный и библиографический альманах. – М., 2007. – № 8–9. – С. 184–185.
4. *Синани В.* К статистике караимов // Караимская жизнь. – М., 1911. – Кн. 1, июнь. – С. 30.
5. Черниговская губерния. Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897; Изд–ие Центрального статистического комитета МВД; Под ред. Н.А. Тройницкого. – СПб. : тип. Тов–ва “Народная польза”, 1905. – Т. XLVIII. – С. 110–111.
6. Там само. – С. 100–101.
7. Там само. – С. 119–120.
8. *Пилецкий О.И.* О караимах-беженцах Литвы // Известия Караимского Духовного Правления (далі – ИКДП). – 1917. – № 4 (5 августа). – С. 19–26.
9. Там само. – С. 24; Харьков // Известия Караимского Духовного Правления. – Евпатория, 1918. – № 1. – С. 33–34.
10. *Лебедева Э.И.* Крымская война и караимы. – Симферополь, 2004. – С. 58–59.
11. Список пожертвованных, поступивших в пользу Александровского Караимского Духовного Училища // ИКДП. – 1919. – № 1 (февраль). – С. 27.
12. *Лебедева Э.И.* Вказана праця. – С. 55–56.
13. Там само, С. 56–57.
14. ДААРК, ф. 241, оп. 2, спр. 5, арк. 1; спр. 102, арк. 1–58; Объявление Караимского Духовного Правления // ИКДП. – 1918. – № 1 (июль). – С. 3; Список лиц, подавших заявления в Таврическое и Одесское Караимское Духовное Правление о желании поселиться на земле, пожертвованной И.Д. Пигитом // Там само. – 1917. – № 3 (10 июля). – С. 19; Список лиц, подавших заявления в Таврическое и Одесское караимское духовное правление о желании поселиться на земле, пожертвованной И.Д. Пигитом (продолжение) // 10 июля. – 1917. – № 4 (5 августа). – С. 28; Список лиц,

подавших заявления в Таврическое и Одесское караимское духовное правление о желании поселиться на земле, пожертвованной И.Д. Пигитом (продолжение) // Там само. – 1917. – № 5–6 (1 ноября). – С. 47; Список лиц, подавших заявления в Таврическое и Одесское караимское духовное правление о желании поселиться на земле, пожертвованной И.Д. Пигитом (продолжение) // Там само. – 1918. – № 1 (июль). – С. 23–24; Список лиц, подавших заявления в Таврическое и Одесское караимское духовное правление о желании поселиться на земле, пожертвованной И.Д. Пигитом (продолжение) // Там само. – 1919. – № 2 (февраль). – С. 29; Хроника. От наших корреспондентов. Евпатория // Там само. – 1917. – № 4 (5 августа). – С. 28–29.

Прохоров Д.А. Виникнення громад караїмів на території губерній Північно-Дніпровського Лівобережжя в другій половині XIX – на початку XX ст.

У статті проаналізовано дані щодо появи караїмського населення на території Північно-Дніпровського Лівобережжя та про їх чисельність у другій половині XIX – на початку XX ст., розглянуто статистичні показники караїмських громад цього регіону й прилеглих до нього територій, а також інформація про становище караїмів після початку I Світової війни.

Ключові слова: караїми, населення, Північно-Дніпровське Лівобережжя, Перша світова війна, Крим.

Прохоров Д.А. Возникновение общин караимов на территории губерний Северно-Днепровского Левобережья во второй половине XIX – начале XX вв.

В статье проанализированы данные о появлении караимского населения на территории Северно-Днепровского Левобережья и их численности во второй половине XIX – начале XX вв., рассмотрены статистические сведения данного региона, а также прилегающих к нему территорий, информация о положении караимов после начала Первой мировой войны.

Ключевые слова: караимы, население, Северно-Днепровское Левобережье, Первая мировая война, Крым.

Prokhorov D.A. Appearance of the Karaite's communities on the territory of Northern Left-Bank Dnipro area in the second half of 19th – early 20th century

This publication is aimed at the analysis of the numerical strength of Karaite's communities on the territory of Northern Left-Bank Dnipro area in the second half of 19th – early 20th century, statistical information is considered about Karaite's communities of the this region and supported territories, and about position of Karaites after beginnings of the World War I.

Key words: Karaites, population, Northern Left-Bank Dnipro area, World War I, Crimea.

[надійшло до редакції: 29.06.2012 р.]

